

MIESTO ERDVĖS IR KULTŪROS NARATYVAI

Tomas Kačerauskas

*Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Filosofijos ir politologijos katedra,
Saulėtekio al. 11, 10223 Vilnius, Lietuva
El. paštas Tomas.Kacerauskas@vgtu.lt*

Įteikta 2011 03 15

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjamos miesto erdvės iš kultūros naratyvų perspektyvos. Iškeliama didžioji tezė: miesto gyvenamosios erdvės atsiveria susidūrus kultūros vaizdiškumo ir pasakojamumo aspektams. Mažosios tezės: miestas – egzistencinio ugdymo vieta, kur pereinama į vis naują gyvenamąją erdvę; miestas – ir istorinių žymenų santalkos vieta, ir utopiškai beviets; miestas – viešojo erdvė, skirta privatiems tikslams įgyvendinti; kiekvienos miesto vietos pokytis veikia visas kitas jo erdves; erdviškumas apibūdintinas kaip geba pereiti nuo vieno egzistencijos regiono prie kito; laikiškumas atverdamas naujus istorinius regionus yra erdviškumo aspektas; miestas – savipakankamas darinys tiek, kiek jis užtikrina perėjimą nuo pasakojamumo prie vaizdumo ir nuo erdviškumo prie laikiškumo; miestas – ir komunikacijos aplinka, ir komunikacinis veikėjas; miesto erdvių judri sankiba susiklosto kaip kultūros naratyvo pasekmė. Straipsnyje egzistencijos fenomenologijos priemonės derinamos su kultūrinės regionalistikos prieigomis.

Reikšminiai žodžiai: miesto erdvės, kultūros naratyvai, egzistencijos regionas.

Įvadas

Miestas ir atveria, ir užveria tam tikras erdves. Miestas – ribota gyvenamoji erdvė, apjuosta natūralių (kalnai, stepės) ar dirbtinų (sienos, riboženkliai) ribų, kurios „uždaro“ beribį įdirbtinos žemės (kultūros) horizontą. Tačiau užverdamas miestas atveria naujus akiračius, kurie randasi susiliejus čia gimstančioms kultūros veiklos rūšims. Ribodamas ar net drausdamas tam tikras veiklas miestas siūlo naujas galimybes įdirbant kultūros dirvą: išgrįstos, išasfaltuotos ir apstatytos žemės įdirbimas čia pakeičiamas kita veikla, kuri tiek maitina kultūros vyksmą, kiek yra nutolusi nuo *cultura* pirminių prasmų. Šis nuotolis nuo horizontalios žemdirbystės regiono suponuoja vertikalią kūrybinę veiklą mieste, kurio gyvenamoji erdvė plečiasi ne tiek platyn, kiek aukštyn.

Miesto smailės rodo ne tik pasikeitusią kultūrinio įdirbimo kryptį, bet ir kultūros kanalų „susiaurėjimą“, kai jie spaudžiami urbanistinių riboženklių. Taip medijos, kurios ne tik naudojamos miesto erdvėms, bet ir jas steigiant, tampa egzistencinės kūrybos¹ kana-

lais, kur formuojasi mūsų gyvenamoji aplinka. Šiose siaurose miesto kultūros gatvelėse priverstos spautis skirtingos gyvenamosios erdvės, kurios dažnai nesuliečia, nors yra greta. Taip randasi įvairios – klasinės, profesinės, religinės, politinės, seksualinės, muzikinės, internetinės – subkultūros, tarpstančios urbanistinėje erdvėje. Jų įvairovė ir gausa rodo ne tiek miesto individo – bendrijų mazgo – įvairiapusiškumą, kiek interesų siaurumą, kai jis uždarytas savo egzistencijos gete, kurio ribos vis siaurėja spaudžiant viešajai erdvei. Todėl tokios medijos kaip internetas ar televizija, apeliuodamos į globalią beribystę, ne plečia, bet siaurina mūsų gyvenamąją erdvę.

Kiekviena iš minėtų ir neminėtų subkultūrų turi savo naratyvus, patvirtinančius jų atskirtumą ir jų dalyvių socialinį tapatumą. Tačiau šis rašinys skirtas ne miesto subkultūrų, tarpstančių tam tikrose urbanistinėse erdvėse, analizei, veikiau – kultūros kaip egzistencinės kūrybos vietai tam tikrose miesto erdvėse,

¹ Plačiau apie tai žr. Kačerauskas (2008). Kalbant apie miesto erdves iš egzistencinės (M. Heideggerio) perspektyvos atkreipti-

nas dėmesys į S. Giediono (1963) ir Ch. Norberg-Schulzo (1971) tyrimus. Tačiau šis straipsnis nėra skirtas kurio nors tyrinėtojo interpretacijai: šie tyrimai tiesiog turėti omenyje.

kurios iškyla ne tiek kaip subkultūrinių veiklos vietos, kiek kaip vaizdiniai egzistencijos regionai. Vaizdyti čia nereiškia išstumti anapus tikrovės: priešingai, įvaizdinimas – įtikrovinimo aspektas. Kultūra kaip egzistencinė kūryba suponuoja ne metanaratyvą² ir ne tiesų kelią kultūros šturmui, o individualią kūrybinę priegią bei kultūros aplinkelį egzistencijos regionais. Vaizdinamos miesto erdvės – šių regionų aplinka, kuri neišvengiamai istorinė. Miesto medijuotų erdvių ir egzistencijos regionų santykis dvejopas: viena, egzistencijos regionai įerdvinami medijos kanalais tarp komunikuojančių kartų; antra, miesto medijos trikdamos egzistencine atspara, kuri suponuoja naujas gyvenamąsias erdves. Miesto erdviškumas apeliuoja tiek į kultūros pasakojimą, tiek į jos vaizdišką pobūdį, nors tai – prieštarangi egzistencinės kūrybos aspektai.

Šio rašinio didžioji tezė: *miesto gyvenamosios erdvės atsiveria susidūrus kultūros vaizdiškumo ir pasakojamumo aspektams*. Kitaip tariant, miestas – perėjimo vieta iš vieno kultūros registro į kitą. Drauge tai – egzistencinės atsparos vieta, individui vaizdinant savo aplinką ir kuriant gyvenimo pasakojimą. Šis susiliedamas su kitų miesto herojų pasakojimais atveria naujas vaizdinimo erdves. Vadinas, turime reikalą su miesto erdvėmis, kurios atsiveria, mums judant nuo vieno egzistencijos regiono prie kito. Šis regioninis pliuralumas – būtina kultūrinio judrumo ir gyvenamojo erdvumo sąlyga. Nors tokie egzistencijos modusai kaip vaizdumas ir pasakojamumas žymi skirtingus erdvinius regionus, jų laikiškumas (istoriškumas) leidžia juos traktuoti kaip vieną kultūros lauką. Istorinis pasakojimas, tarpstantis tautinėje bendrijoje, prakalbina kūrybinius siekius, kurių perspektyvoje iškyla mūsų praeities vaizdai.

Iš didžiosios tezės išplaukia mažosios: *miestas – egzistencinio ugdyto vieta, kur pereinama į vis naują gyvenamąją erdvę; miestas – ir istorinių žymenų santalkos vieta, ir utopiškai bevietsis; miestas – viešojo erdvė, skirta privatiems tikslams įgyvendinti; kiekvienos miesto vietos pokytis veikia visas kitas jo erdves; erdviškumas apibūdinamas kaip geba pereiti nuo vieno egzistencijos regiono prie kito; laikiškumas atverdamas naujus istorinius regionus yra erdviškumo aspektas; miestas – savipakankamas darinys tiek, kiek jis užtikrina perėjimą nuo pasakojamumo prie vaizdumo ir nuo erdviškumo prie laikiškumo; miestas – ir komunikacijos aplinka, ir komunikacinis veikėjas; miesto erdvės sąveikauja veikiant kultūros naratyvui*.

Plėtodamas minėtas tezes pirmiausia panagrinėsiu miesto vaizdinius (*Miesto vaizdiniai*), vėliau – piliavietę (*Piliavietė*) kaip istorinio miesto atvejį, galiausiai –

miestą kaip perėjimo iš vienos erdvės į kitą vietą. Čia, kaip ir kitur, egzistencijos fenomenologijos priemonės bus derinamos su kultūrinės regionalistikos priemonėmis tikintis naujų mąstymo erdvių.

Miesto vaizdiniai

Miesto vaizdiniai iškyla dvejopa prasme. Viena, tai – vidinis vaizdas, kuris atsiveria miesto gyventojui ir lankytojui. Šis vaizdas neatskiriamas nuo kultūrinės aplinkos, kuri suponuoja savitus urbanistinius santykius, nuo dalyvio gyvenamosios erdvės. Kitaip tariant, vaizdas yra vaizdinimo aspektas: matome tai, kas atliepia mūsų kultūrinius siekius ir kas „prasimuša“ į mūsų gyvenamąją erdvę. Čia kyla klausimas, kiek ši erdvė yra vaizdinė. Bet kokia erdvė suponuoja tam tikrus kūnus, kuriems ji yra jų veiklos aplinka. Tai būdinga ne tik individualiems, bet ir socialiniams kūnams: šeimai, darbinei bendrijai, politiniam dariniui. Miesto gyventojų bendrija taip pat traktuotina kaip tam tikras socialinis kūnas, veikiantis miesto erdvėje. Būtent šiam kūnui – ne atskiriems individams – projektuojama miesto erdvė, kuri vaizdinama kaip miesto bendrijos veikos (aktyvios ir pasyvios) laukas.

Nepaisant to, kalbame apie miesto erdves kaip skirtingas įvairių socialinių kūnų žiūros perspektyvas, kurios ir teikia erdvumą miesto aplinkai. Todėl galima kalbėti apie kultūros erdves, kurios tarsi skirtingi rūbai teikia vis kitokius pavidalus egzistencinei kūrybai. Kultūrą traktuodami kaip egzistencinę kūrybą, turime reikalą su individu ir jo žiūra. Tačiau kaip tokia ji iškyla tik vaizdinančios ir vaizdinamos bendrijos kontekste. Taigi kiekviena miesto bendrija – tarpinė: ji traktuotina tiek kaip egzistuojantis individas aukštesnio laipsnio bendrijos atžvilgiu, tiek kaip socialinis kūnas žemesnio laipsnio bendrijos atžvilgiu. Panašiai tarpinė padėtį užima atitinkamų bendrijų vaizdinė aplinka, kuri apeliuoja į tam tikrą miesto erdvę. Vadinas, apie miesto erdves galima kalbėti kaip apie egzistencinio vaizdinimo spektrus, kurie persidengdami lūžta vis kitu kampu.

Taip pat galima kalbėti apie miesto vietą tarp kitų miestų, kurie sudaro tam tikrą geopolitinę erdvę, suponuojančią „iššūkio ir atsako“ (Тойнби 1991) santykius. Kiekvienas miestas pretenduoja į tam tikrą erdvę miestų „bendrijos“ aplinkoje. Dažnai siekiama šią erdvę paveržti iš kitų regiono miestų. Tai – jo iššūkis susiklosčiusiam viešų ribų audinyje, kuriame randasi raštas, keičiantis visą audinį. Šis politinio audinio pasikeitimas – tai geopolitinės aplinkos atsakas išsišokėliui, kuris paverčiamas nereikšminga kultūros rašto detale. Egzistencinė kūryba, kuria individas „išsišoksta“ savo bendrijos aplinkoje, vyksta analogiškai – keičiant aplinką, kuri baudžia užmarštimi individą.

² Plg. Lyotard (1993).

Miesto gyventojų atveju turime reikalą su „nematomu“ miesto vaizdiniu: miesto erdvės yra „savos“, tai – tam tikrų gyvenimo funkcijų įgyvendinimo vietos. Nors bet koks įgyvendinimas neatsiejamas nuo įvaizdinimo, šios mirgančios prieš mūsų akis erdvės nėra „išsišokusios“, todėl ir neįvaizdintinos. Šia prasme jos nėra ir tikros, tikrumą traktuojant kaip paveikumą mūsų kuriamam egzistenciniam projektui. Tačiau nematomumas, tiksliau, neryškumas ar blyškumas – būtinas fono (antrojo plano) bruožas, kitaip jame neiškils („neišsišoks“) joks „krentantis į akis“ vaizdas (pirmasis planas). Tiesa, čia galima kalbėti apie pirmojo ir antrojo planų vaidmenų pasikeitimą kaip tam tikrą skandalą. Bet koks skandalas išskyla viešoje erdvėje³, į kurią įsiveržia privati pretenzija. Kitaip tariant, tai – nusistovėjusių erdvių tvarkos sujaukimas. Nors galima kalbėti apie lygiagrečias miesto erdves, jos turi savo vietą, vadinasi, yra tikros, tik užimamos tam tikrą vietą individo vaizdinėje mozaikoje, kurios sandara apnuoginama skandalo metu. Tiesa, tikrumo atskaitos taškas – individo egzistencinė kūryba, kuri savo ruožtu reikalinga viešosios erdvės.

Miesto viešojoje erdvėje padalinta į komunikacinius kanalus, mums judant iš vieno gyvenamojo regiono (buto vieta) į kitą (darbo, kultūros renginių, svečių vieta). Taigi mieste mes nuolat judame iš savo privačios erdvės „išsišokdami“ į viešąją. Miestas suponuoja tiek nuolatinę išėjimą, tiek nuolatinę grįžimą namo. Šia prasme miesto vietos – asimetrinės, o judėjimas – epicentrinis. Galima sakyti, ne mes judame iš vienos miesto vietos į kitą, bet miesto erdvės sukasi apie mūsų privačią erdvę, kurios trauka juo didesnė, kuo labiau tam tikra miesto erdvė pretenduoja tapti mūsų skandalo „svetainė“. Privatumas ir viešumas čia maitinasi vienas kitu kaip ir pirmasis bei antrasis mūsų veiklos vaizdiniai planai.

Miestą galima apibrėžti kaip įvairių vietų, kurias kaip gyvenamąsias erdves sukabina komunikaciniai kanalai, sankibą. Taigi *miestas apibrėžtinai jo gyvenamosiomis vietomis, kurios apima tiek privačias, tiek viešąsias erdves*. Privatumo ir viešumo vaidmenų kaita taip pat gali būti traktuojama kaip komunikacija, suponuojanti bendrijos (*communis*) ir individo sąveiką, reikalingą tam tikro erdvumo. Individas (*individuus*) yra nedalus sudarydamas su savo gyvenamąja vieta vieną erdvę, kur jis juda siekdamas įgyvendinti savo egzistencinį projektą, neišvengiamai vedantį prie skandalo, išjudinantį miesto viešųjų erdvių sanklodą. Vadinasi, individas nedalus ir kaip tam tikrų bendrijų bei jų erdvių mazgas.

Gyvenamosios erdvės atžvilgiu nėra metanaratyvo kaip žvilgsnio „iš viršaus“ į įvairias miesto vietas. Šį gyvenamąjį lokalumą iliustruoja kreivos viduramžių Vilniaus gatvės, nulemtos vietos aplinkybių ir reikmių, kurias įveikti neturėjo nei galimybės, nei poreikio centrinė didžiojo kunigaikščio valdžia. Net centrinė Pilies⁴ gatvė – pagal šiuolaikinius mastelius taip pat neįprastai kreiva – klostėsi kaip didžiojo kunigaikščio komunikacinis kanalas, jungiantis Vilniaus Žemutinę (namų) pilį su Ašmenos („darbine“, t. y. gynybine) pilimi. Krašto pilys kaip didžiojo kunigaikščio darbo vietos, sudarydamos vidinį ir išorinį gynybinius žiedus, sukosi apie sostinę kaip planetos apie savo žvaigždę. Šis jų judėjimas sąveikaujant tarpusavyje bei su centru laidavo valstybės politinę erdvę, kur perduodama karo žinia (signalinės ugnys), tiekiami išteklių mainais į karo grobį ir perduodamas šlovės naratyvas.

Taigi viešojoje erdvėje čia nulemta politinio kūno galvos – didžiojo kunigaikščio – namų (privačios) gravitacijos. Kitas šio sėslumo aspektas – valdovo nuolatinis kieminėjimasis pavaldžiose pilyse, taip pabrėžiant, kad jo namai – visur šioje politinėje tėvonijos erdvėje. Šią erdvę galėjo užtikrinti tik komunikacijos kanalų korėtumas, kuris pasireiškė ne tik nenusipėjamu didžiojo kunigaikščio maršrutu, ne tik signalinių ugnių zigzagais, bet ir šlovės naratyvo ilgumu. Mūšio išsišokėliai (kaip Margiris) buvo apdainuojami ir „apipasakojami“, o pasipriešinimo legendos keliaudavo iš kartos į kartą suguldamos į perduotiną tradiciją, kuri taip pat reikalinga naujybinio pasipriešinimo. Pasakojimo ilgumas buvo komunikatyvumo aspektas: viena, naratyvas suverdavo bendriją į ilgą tradicijos saugotojų grandinę, antra, dėl ilgos kartų grandinės varžos pasakojime išlikdavo tik atsparūs užmarščiai, t. y. skandalingi didvyriai. Šie yra skandalingi tiek, kiek jie – naujybiniai pasipriešinimo erdvės sandai. Kitaip tariant, *pasakojimas perduoda (lot. tradere) tik tai, kas palaidoja tradiciją*. Taigi *kreivumas, korėtumas ir ilgumas – viduramžių miesto naratyvo bruožai, kurie atitiko kultūros reikmes ir galimybes*. Drauge tai – centrinės erdvės, kurią atitiktų centrinis (meta)naratyvas kaip politinė ideologija, išlyga. Nei pirmosios, nei antrosios viduramžiais nebuvo.

Šią „skandalingą“ padėtį imta taisyti Apšvietos laikotarpiu, kai atsirado reikmė lyginti, tiesinti ir trumpinti kreivus komunikacijos kanalus. To pasekmė – ne tik tiesios miesto gatvės, ne tik politinė ideologija, bet ir viena miesto erdvė, kurioje neliko vietos išsišokėliams, laikytiems bepročiais⁵. Kaip kultūros naratyvo trikdymo bepročius reikėjo atskirti į miesto pakrašč-

³ Anot Michailo Bachtino, tyrinėjusio Fiodorą Dostojevskį, skandalo vieta – svetainė (Bachtin 1996: 178), kuri laikytina viešosios ir privačios erdvės sandūra.

⁴ Apie pilį dar rašysiu.

⁵ Plg. M. Foucault (1972) tyrinėjimus.

čius. Tačiau kaip tik *pakraščiai, paribiai ir paerdvės – tos vietos, kur skleidžiasi kultūra kaip skandalingas naujybinis „išsišokimas“, trikdantis tradicijos kartotė*. Egzistencinė kūryba skleidžiasi kultūros rūbo raukšlėse⁶, kitaip tariant, miesto paerdvėse, iš kur ji priešinasi centrinės erdvės komunikaciniams funkcijoms. Bet koks naujas „beprotiškas“ pastatas pretenduoja suardyti nusistovėjusią miesto erdvių sąveiką, kuri sudaro taip geidžiamos centrinės erdvės regimybę. Drauge jis pretenduoja pakeisti miesto naratyvą perkeldamas urbanistinių maršrutų stoteles. Būtent todėl architektūrinė „beprotybė“ atrodo tokia pavojinga saugotojams tradicinio naratyvo, kurį apkasuose gina suglaudę pečius paminklosaugininkai, „megztosios beretės“ ir kairieji radikalai.

„Švarios“, „tiesios“ ir „skaidrios“ erdvės sargams – Apšvietos ideologijos klapčiukams – kelia rūpestį tiek nauji „išsišokę“ pastatai (Zahos Hadid suprojektuotas Gugenheimo muziejus, K. Lupeikio prokuratūra), tiek atstatytieji (Valdovų rūmai), tiek ironiški akcentai (V. Urbanavičiaus *Krantinės arka*), skandalingai jaukiantys miesto tradicinį naratyvą⁷. *Kiekvienas miestas yra vertas savo beprotiškų pastatų, kurie kyla iš kūrybinių paerdvių. Lygiai taip pat jis nevertas kiekvieno neįgyvendinto skandalo*. Tiesą sakant, įgyvendintas skandalas – prieštaravimas: įgyvendintas beprotiškas pastatas jau yra perdalinęs urbanistines erdves ir atnaujinęs miesto naratyvą, o skandalas tai – vieša pretenzija tai padaryti. Įgyvendinimas šiuo atveju neatsiejamas nuo įerdvinimo ir įpasakojimo, kuriuos lydi įskandalinimas.

Grįžkime prie miesto komunikacijos kanalų. Judėjimas tam tikrais komunikacijos kanalais tarp gyvenamųjų vietų tampa automatinis⁸. Automatizmas

etimologiškai artimas Aristotelio autarkijai, kuri būdinga miestui poliui⁹. Autarkija suponuoja savaiminę miesto kraujo cirkuliaciją komunikacijos kanalais tarp gyvenamųjų erdvių. Kyla klausimas, kas tas „miesto kraujas“, t. y. kas cirkuliuoja, susiedamas ne tik mus, skandalingai įgyvendinančius savo egzistencinius projektus, bet ir miesto erdves, kurios sukasi veikiamos tam tikros gravitacijos. Taigi autarkija suponuoja ir visų miesto vietų rišlumą, kitaip tariant, miestą kaip rišlią visumą nepaisant to, kad komunikacijos kanalai autonomiški. Todėl bet koks vienos gyvenamosios vietos kismas veikia tiek autonominius kanalus, tiek kitas vietas.

Tai ypač būdinga centrinėms, t. y. šventoms vietoms, apie kurias sukasi visos kitos miesto erdvės. Vilniuje tokia vieta – Šventaragio slėnis¹⁰. Šimtmečiais jis buvo šventas ne tiek dėl šventyklos joje, kiek dėl galios, kuri sankcionuota šventybės, santalkos joje. Ši horizontalios ir vertikalios galios sankryža įšventino šią vietą kaip centrinę miesto erdvę, įsukančią visas kitas erdves. Maža to, į savo orbitą ji pusę tūkstančio metų buvo įtraukusi plačias Vidurio Europos erdves¹¹. Todėl svetimoms valdžioms rūpėjo išgalinti (Valdovų rūmų sugriovimas) ir iššventinti (Arkikatedros pavertimas paveikslų galerija) šią vietą drauge sutraukant politinę komunikaciją tarp regiono erdvių. Šventumas būdingas tik tam tikrai vietai, į kurią pretendavo tiek skirtingos dievybės¹², tiek skirtingi valdovai¹³. Tam tikros (Šventaragio) vietos paėmimas reiškė ir kitų erdvių pajungimą (įerdvinimas), ir galių įgijimą (įgalinimas), ir didžiojo kunigaikščio vardo suteikimą (įvardijimas). Subjekto (vieta) ir predikato (šventa) nejudri sankiba nurodo tikrinį – Šventaragio – vardą, kuriuo žymima vieša skandalo vieta.

Šios vietos šventumas neatskiriamas nuo tam tikro pasakojimo, kuris palaiko kitą komunikacijos kryptį: šis valstybinis, religinis ir kultūrinis centras traukia visas miesto vietas, besisukančias apie jį. Todėl ši vieta – visada pats didžiausias neginčytinas (šventas) išsišokėlis (ragas) ne tik tarp miesto, bet ir tarp valsty-

⁶ Daugiau apie tai žr. Kačerauskas (2009).

⁷ Kritikai teisūs teigdami, kad Sarah'os Hadid suprojektuotas pastatas – svetimybė. Tačiau lygiai tokia pat (jei ne didesnė) svetimybė buvo Aleksandro funduota Šv. Onos bažnyčia, statyta kvietinių meistrų. Atrodo, kritikai baiminasi ne tiek šio tūrio naujybės, kiek naujo miesto naratyvo, naujų urbanistinių maršrutų ir naujos erdvių sąveikos po to, kai iškils Sarah'os Hadid pastatas – tai kultūros sprogmuo, kuris išsprogdins tradicinius kultūros židinius mieste. Panaši baimė persekiojo atstatant Valdovų rūmus, nors tai – tradicijos naratorius. Paradoksas: į Žemutinę pilį, apie kurią šimtmečius sukosi visos kitos miesto erdvės, žiūrėta kaip į naujybę, suardysiančią santykį tarp nusistovėjusių (t. y. sustingusių tam tikru politinės represijos metu) urbanistinių erdvių. Kęstučio Lupeikio suprojektuota Prokuratūra – konceptualiausias pastarųjų dešimtmečių Vilniaus pastatas – tam tikra prasme atspindi „tiesias“ Apšvietos nuostatas. Kaip joks kitas pastatas, jis įkūnija savo paskirtį: niūri dėžė su šaudymo angomis atliepia rūsčios, besiginančios nuo visuomenės pykčio prokuratūros įvaizdį. Meniško kriterijumi laikant konceptualumą, tai – meniškiausias Vilniaus pastatas. Apšvietos ideologus, kurie turėjo garbinti šį pastatą, galbūt trikdė jo ironija. Panašiai trikdė Vladas Urbanavičius „vamzdžio“ ironija, kuri miesto reprezentatyvą naratyvą rimtį pripildo negeidžiamos žaismės.

⁸ Automatizmas nereiškia Martino Heideggerio (1993) neautentiškos būties.

⁹ Prie graikų polio ir lietuvių pilies artimos prasmės dar grįšiu šiame straipsnyje.

¹⁰ Žr. Toporovo (Tonopov 1980) Šventaragio slėnio analizę.

¹¹ Ribą tarp Vidurio ir Rytų Europos kaip tik užnykė Vilniaus kaip sostapilio politinis gravitacinis laukas.

¹² Pusantrą šimto metų Arkikatedra skandalingai ėjo iš rankų į rankas: apsikrikštijus Mindaugui, pagonių šventyklos vietoje iškilo krikščionių katedra, kurią netrukus paveržė pagonių Perkūnas, krikščionių Dievo įveiktas po daugiau nei šimto metų (1387). Kitur Lietuvoje krikščionių bažnyčios taip pat buvo steigiamos pagonių šventyklų vietose. Tam tikros vietos ir šventybės simbiozė padeda pagrįsti tezę apie kultūrą kaip rūbą. Šiuo atveju Perkūnas ir Dievas – skirtingi to paties kultūrinio reiškinio vardai, kitaip klostantis kultūros rūbui.

¹³ Tarkim, Algirdo pretenzija į Jaunučio – teisėto įpėdinio – vietą.

bės erdvių. Iš čia gaudžia ragas karo žygiui, kuriuo bus iškovota dar viena erdvė. Net ir praradus visus iškovojimus ji saugos naratyvą, kuris žadins istorinę atmintį ir vers kitas kartas atkovoti tautos erdves. Kaip tradicijos saugos vieta ji yra ateities išsišokimo erdvė, ugdanti tautos herojus naujiems žygiams. Ugdymas tai – raginimas (rago pūtimas) perduoti šventą erdvę į jaunas rankas, kur atnaujinama tradicija. Perdavimas (komunikacija) suponuoja kismą, apvertimą – tiek kalbinio pasakojimo (inversija „jaunas – naujas“), tiek miesto kultūros erdvėse (Valdovų rūmų funkcijos pokytis)¹⁴.

Todėl *kismas yra šventybės (kaip naujybė – tradicijos) aspektas*. Šventa vieta teikdama saugą (stabilumą) visam miestui pati privalo keistis. Jos naratyvumas suponuoja komunikatyvumą – tradicijos perdavimą bendrijos erdvėje, kurioje ugdomas išsišokėlis herojus, keičiantis tą erdvę¹⁵. Kiekviena iškovota erdvė suponuoja jos praradimą bei atkovojimą keičiantis kultūros naratoriams. Tą patį galima pasakyti apie egzistencijos regionus, kuriuose aidi ragas kovai dėl gintinų imperatyvų.

Piliavietė

Žodis „miestas“ pasiskolintas iš lenkų kalbos (*miasto*). Iš pradžių urbanistinis centras vadinosi piliavietė su pilies (valdymo centro) ir papilės arba priepilio (vietos prie pilies) teritorijomis. Kadangi pilis kaip gynybinis įrenginys dažniausiai būdavo ant kalvos (natūralios ar dirbtinos), jai pajungta gyvenamoji erdvė vadinosi papile. Trakų pilis su priepiliu vietoj papilės nėra išimtis: šiuo atveju užtvoros vaidmenį atlieka ne pylimas, o vanduo. Tačiau pilis kaip šventas galios centras nėra tik karo – gynybinis ar puolimo atramos – įrenginys. Pilis – atstovavimo didžiajam kunigaikščiui (valdžios įvietinimo) instancija, kur „nuleidžiami“ įsakai ir vykdomas teisingumas (pilies teismas), t. y. reguliuojama pavaldi sostapilii viešoji erdvė. Drauge pilis – perėjimo erdvė, kur ne tik paskelbiama Dievo vietininko valia, bet ir keliaujama į dausas ginant šią vietininko erdvę. Todėl pilis – aukštumoje, nors vanduo lygiai

taip pat atlieka šią perėjimo funkciją: neatsitiktinai Lietuvoje palydėta į dausas ne tik sudėginant, bet ir kabinant medžiuose ar nardinant vandenyje. Prie miesto kaip perėjimo erdvės klausimo dar grįšiu.

Dievų garbinimo vieta Lietuvos pagonims paprastai buvo ažuolynai: religija reikėsi kaip atsvara urbanistinėms antiekologinėms tendencijoms, drauge – kaip decentralizacijos veiksnys. Išimtis buvo tas pats Vilnius, kur iš pat pradžių Žemutinė pilis tapo artimu pagonių šventyklos kaimynu. Tai aiškintina ne tiek Gedimino bandymu centralizuoti pagonių tikėjimą pagal krikščionybės pavyzdį, kiek siekiu monopolizuoti šventą vietą šalia šventyklos. Nors pilis šventyklos atžvilgiu yra priešventykla¹⁶, pilis nuolat „išsišoksta“ pretenduodama į šventybę. Čia turime asimetrišką komunikaciją „pilis – priepilis“ ir „pilis – šventykla“. Ji sutrinka komunikatoriams keičiantis vaidmenimis, t. y. keičiantis miesto erdvių sukimosi kryptį. Taigi *galima kalbėti apie miesto erdvių pasidalijimo principą, analogišką valdžių pasidalijimo principui demokratiname polyje (piliavietėje)*. Nors pateikti pavyzdžiai iliustruoja ne tiek demokratinę, kiek monarchinę politinę tvarką¹⁷, demokratinė sistema būdama mažiau stabili¹⁸ ypač reikalinga politinių vaidmenų ir viešos komunikacijos krypties paisymo.

Kyla klausimas, kokia instancija nustato miesto erdvių judėjimo, neatsiejamo nuo politinės komunikacijos, kryptį. Mano tezė: *judri miesto erdvių sankiba susiklosto kaip kultūros naratyvo pasekmė*. Kultūros naratyvas, kaip matėme, gimsta sąveikaujant tradicijai ir naujybei, individui ir bendrijai. *Kultūros naratyvas randasi, viena, siekiant perduoti kitoms kartoms keistiną viešųjų erdvių tvarką, kita, individui trikdant viešąją erdvę savo egzistenciniu pasakojimu*. Todėl kultūros naratyvas susiklosto tam tikrame politinio (tautinio) sambūvio regione, kuris veikiamas ir globalių tendencijų. Tai lemia tam tikro miesto, sugyvenančio su kitomis to paties politinio regiono piliavietėmis, erdvės unikalumą, jam siekiant išsišokti perduodamų naratyvų fone. Mūsų miestai apeliuoja ne tik į antikinį graikų polį kaip demokratijos precedentą, bet ir į piliavietę kaip urbanistinės kultūros pradžią. Ši sąveika, dėl kurios randasi regiono kultūros naratyvas, lemia tai, kad nėra vienodų demokratijų kaip viešų erdvių¹⁹. Siekis

¹⁴ Kalbinė erdvė – drauge ir tam tikros kultūros vieta: žodžių „mec-to“ (rus. vieta) ir „miestas“ ar „miasto“ (lenk.) inversija žymi ne tik erdvės suvokimo (erdvėpratos) niuansus skirtingose tautose, bet prieššokimą kovojant dėl tų pačių viešųjų erdvių.

¹⁵ Atstatomų Valdovų rūmų padėtis dviprasmiška: viena, ji žymi šventos erdvės restauraciją, pasikeitus visoms miesto erdvėms palydovams, kita, ji šventvagiškai išduoda tradiciją atliksdama naują šios vietos funkciją (kultūrinę). Ši dviprasmybė suvienijo Valdovų rūmų priešininkus iš kairės ir dešinės: vienų teigimu, šios vietos šventumas seniai išsijotęs (diseminacija) po visą miestą, todėl restauracija neįmanoma, kitų manymu, priešingai, bet koks kismas išniekinsiąs šventą vietą, kuri turinti išlikti nepaliesta. Nedarni priešininkų balsų kakofonija neleido apsipręsti daliai palaikančių kultūros naratyvą kultūrininkų, kurie priešinosi šios erdvės atkūrimui nepaisydami jos būsimos kultūrinės paskirties.

¹⁶ Bažnyčios galva karūnuoja valstybės galvą, o ne atvirksčiai.

¹⁷ Prisiminkime Platono (1981) pažiūras.

¹⁸ Žvelgiant istoriškai, demokratija tėra vos pastebima külgrinda monarchijos pelkyne.

¹⁹ Nėra demokratijos etalono. Tėra skirtingos – dvipartinės ir daugpartinės, prezidentinės ir parlamentinės, monarchinės ir respublikoniškos, tautinės ir daugiatautės, unitarinės ir federacinės – demokratijos rūšys, gimusios tam tikroje kultūrinio regiono aplinkoje.

primesti savo demokratijos sampratą vertintinas kaip politinis išsišokimas pretenduojant į centrinio kūno vaidmenį globaliame geopolitiniame sietyne. Drauge tai – pretenzija į vieną globalų kultūros naratyvą.

Žodis „pilis“ kilęs iš žodžio „pilti“. Taigi miestas kaip pilies vieta susijęs su pylimu, pakylėta vieta, tiek supilta, tiek natūralia (Vilniaus atveju). Pakylėtumas – ne tik gynybos būtinybė, bet ir siekis matyti papilę, kontroliuoti visą miestą uzurpuojant žiūrą iš viršaus. Tai – transcendencijos gestas, kuris nuveda kartais per toli ir per aukštai²⁰. Be to, pakylėta pilis tampa pretenzija kitoms pilims, tarp kurių turi nusistovėti tam tikra geopolitinė hierarchija. Paprastai šią pretenziją arba išsišokimą lydi karai ir revoliucijos. Tai – kultūros naratyvo kismo kaina perduodant keistiną tradiciją. Pirmiausia tai – naratyvų karas esant egzistencijos regionų tektoniniams lūžiams. Naujybė iškyla paliaubų metu, kai nauja tvarka pasirodo bent laikinai priimtina kariaujančioms pusėms. Legenda apie Vilniaus įkūrimą (geležinis vilkas staugia ant kalno) yra makroerdvės pajungimo naujai sostinei naratyvas.

Vietoj išvadų: miestas kaip perėjimas

Kaip gyvenamosios mikroerdvės reprezentantas ir geopolitinės makroerdvės agentas, miestas yra pereinamoji grandis tarp skirtingų žmogaus veiklos tam tikroje erdvėje planų. Šis vaidmenų pasikeitimas drauge su komunikacinių kanalų tinklų persidengimu miestą apibūdina kaip daugiasluoksnį naratyvą, kuris keičiasi sąveikaujant miesto erdvėms. Maža to, dėl kultūros naratyvo iškyla naujos istorinės erdvės mieste, kuris tampa pereinamąja grandimi tarp skirtingų kartų gyvenamųjų vietų. Sąveika tarp skirtingų miesto erdvių planų (miestas kaip aplinka ir kaip veikėjas) pripildo žmogaus siekius įtampos, kuri būdinga kultūros naratyvui. Kultūros naratyvų, kurie formuojasi veikiami politinių sąveikų, perspektyvoje randasi miesto erdvės – tiek vidaus, tiek išorės, tiek dabarties, tiek praeities. Galiausiai tiek graikų *polis*, tiek lietuvių pilis susiję su ateitimi, su pakylėta utopija, kuri sutelkia visuomenę dalyvauti visuomeninėje erdvėje ateinančių kartų labui. Utopija (bevietiškumas) kaip viešas naratyvas persmelkia autonomines miesto erdves kaip žvilgsnis iš viršaus pažadėtiosios žemės, t. y. bendros visiems miestiečiams vietos, lūkesčiu.

Literatūra

- Bachtin, M. 1996. *Dostojevskio poetikos problemos*. Vilnius: Baltos lankos.
 Foucault, M. 1972. *Histoire de la folie à l'âge classique*. Paris: Gallimard.

²⁰ Prisiminkime Kafkos (2006) pilį kaip nepasiekiamą piliečiui vietą.

Giedion, S. 1963. *Space, Time and Architecture: The Growth of a New Tradition*. Cambridge: Harvard University Press.

Heidegger, M. 1993. *Sein und Zeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Kačerauskas, T. 2008. *Tikrovė ir kūryba: kultūros fenomenologijos metmenys*. Vilnius: Technika. doi:10.3846/1444-M

Kačerauskas, T. 2009. Grožio vieta kultūros rube, *Logos* 61: 161–169.

Kafka, F. 2006. *Pilis*. Vertė A. Gailius. Vilnius: Tyto alba.

Liotard, J. F. 1993. *Postmodernus būvis*. Vilnius: Baltos lankos.

Norberg-Schulz, Ch. 1971. *Existence, Space and Architecture*. London: Praeger Publishers.

Platonas. 1981. *Valstybė*. Vertė J. Dumčius. Vilnius: Mintis.

Waldenfels, B. 2009. Fenomenologija tarp *pathos* ir atsakumo, *Santalka: Filosofija* 17(3): 92–101. doi:10.3846/1822-430X.2009.17.3.92-102

Топоров, В. Н. 1980. Vilnius, Wilno, Вильна, в *Балтославянские этноязыковые контакты*. Москва: Наука, 3–71.

Тойнби, А. Дж. 1991. *Постижение истории*. Москва: Прогресс.

Meno kūriniai

Hadid, Z. Gugenheimo muziejus Vilniuje.

Lupeikis, K. LR generalinė prokuratūra.

Urbanavičius, V. Krantinės arka.

THE SPACES OF A CITY AND THE CULTURAL NARRATIVES

T. Kačerauskas

Abstract. The article deals with the urban spaces in the perspective of the cultural narratives. The main thesis is followed: the urban life spaces open after clash between the aspects of cultural visibility and narrativeness. The minor theses are followed: a city is the place of existential education, where we transit to a new life space over and over; a city is the space of both historical signs and utopia without any place; a city is the public place for realization of private aims; every change of urban place influences other urban spaces; spacesness is to be characterized as capability to transit from one existential region to another one; temporality by opening new historical regions is an aspect of spacesness; a city is the autarchic formation as much as it ensures the transition from narrativeness to visibility and from spacesness to temporality; a city is both the environment of communication and communicative actor; the mobile connection of the urban spaces follows from certain cultural narration. The author uses the tools of existential phenomenology and cultural regionalistics.

Keywords: urban spaces, cultural narrations, existential region.

TOMAS KAČERAUSKAS

Prof. Dr, Head of Department of Philosophy and Political Theory at Vilnius Gediminas Technical University, Saulėtekio al. 11, 10223 Vilnius, Lithuania
 E-mail: Tomas.Kacerauskas@vgtu.lt

The scientific interests: phenomenology of culture, philosophy of communication, philosophical urban studies, cultural regionalistics.